

Páll Pálsson og Skarphéðinn G. Þórisson

Vesturöræfi

Vesturöræfi heitir afréttin sem liggur vestan og norðvestan Snæfells, austan Jöklu og sunnan Hrafnkelsdals. Afréttin er eign Valþjófsstaðarkirkju í Fljótsdal en tilheyrir sveitarfélagini Norður-Héraði. Hér á eftir verður þessum öræfum lýst. Ekki verður um tæmandi upptalningu á örnefnum að ræða en reynt að sýna þau helstu á korti og myndum. Stuðst er við örnefnaskrá Jörgens Sigurðssonar á Víðivöllum í Fljótsdal, sem lengi var gangnaforingi á afréttinni, auk ýmissa skrifa um svæðið, en þar hefur Árbók Ferðafélags Íslands frá 1987 (*Hjörleifur Guttormsson*) verið einna aðgengilegust fyrir almenning.

VESTURMÖRK AFRÉTTARINNAR eru Jökulsá á Brú frá Brúarjökli og norður á milli Kárahnjúka. Norðurmörkin miðast við landamerki Aðalbóls sem liggja frá Dimmagljúfri austur um Hnjúkaskarð og þvert yfir Desjarárdal (*Dysjarárdal*) um Vörðuhorn yfir Búrfell og í Tungusporð í botni Hrafnkelsdals við ármót Puru og Glámu. Þaðan um Háumýrar og Fremra-Kálfafell og austur í Hölknaðr milli Grjótoldu og Króköldu (PP). Austurmörkin fylgja síðan Hölknað að upptökum í norðanverðu Snæfelli og þaðan á vatnaskilum um Snæfell og Þjófahnjúka og fram í jökul í kverkinni milli Brúar- og Eyjabakkajökuls.

Kárahnjúkar – Hálsalda

Pessi hluti Vesturöræfa er lítt gróinn og uppblásinn. Samfelldur gróður er þó í Álfafit á Desjarárdal, sem er votlendi norðaustan Fremri-Kárahnjúks, og í austurhlíðum dalsins. Hálsalda er gróðursnauð melalda innst á þessu stykki en austan hennar er gróið drag sem kallað er *Grænadrág* (*Búrfellsöldudrag* (JS)), þar voru ef til vill

desjar (dysjar) þær sem *Desjará* (*Dysjará*) dregur nafn sitt af, en þar eru syðstu upptök hennar og í lækjarsprænum í *Búrfellsdragi*, en vestur úr þessu græna flóasundi fellur vatn til *Lindarlaekjar* í Hálsi.

Yst á þessu svæði liggur hnjúkaröð samsíða gljúfri Jöklu. Sumir Fljótsdælingar kennu gljúfrin við two þeirra, Kárahnjúkana, meðan þeir stjórnuðu smálmannsku á Vesturöræfum. Nú sjá Hrafnkelsdælingar að mestu um smölun öræfanna. Þeir, sem og fleiri, kenna ytri hluta gljúfranna við *Hafravamma* en innri hlutinn er kallaður *Dimmugljúfur*. Í ritlingi Helga Hallgrímssonar (2001); „Gengið með Gljúfrunum miklu“ og í annarri grein í þessu hefti, er þessu svæði lýst nákvæmlega og því ekki þörf á því hér.

Austan Desjarárdals innan til er Búrfell og Búrfellsalda suður úr því og innst á henni *Búrfellsölduvatn*. Hér er lítið um gróður, helst snjódældir með grasvíði og grámullu undir hjóllum. Vegslóðin inn á öræfin liggur austan í Búrfellinu en greinist á „*Vegamótaslakka*“ suðaustan undir Búrfellinu. Önnur beygir í vestur með

stefnu á Sandfell (Kárahnjúkaslóð) en hin fer suð-austur í Dragamót (Vesturöræfslóð).

Dalir

Hrafnkelsdalur klofnar um Tungusporð í Puriðarstaða- og Glúmsstaðadal. Dalirnir eru kenndir við bæi í Fljótsdal sem áttu þangað selför að fornu fari. Glúmsstaðasel er utarlega á Glúmsstaðadal, sem fyrrum gat hafa verið hluti Hrafnkelsdals, en fengið núverandi nafn eftir aldalanga selför frá Glúmsstöðum í dalinn. Það hefur verið fyrir þann tíma sem kirkjan eignaðist þetta land. Prátt fyrir eignarrétt kirkjunnar héldu Glúmsstaðir þessum ítökum sínum. Gissur Helgason sem bjó á Glúmsstöðum í tólf ár og einnig á Puriðarstöðum segir í vitnisburði sínum 1552 að enginn hafi getað rekið pening fram á Staðaröræfi hvorki „fram af Seljadal eða undir Snæfell og eigi hin nyrðri öræfin. Utan með þess leyfi sem Valþjófsstað hélt utan búsmalarekstur sem í seljum var hafður.“ (Íslenzkt fornþréfaspafn).

Eins er með Puriðarstaðadal nema hvað selið er ekki í dalnum heldur innst í Hrafnkelsdal gegnt Tungusporði. Eru þar miklar rústaleifar frá ýmsum tíum. Eldra nafn á selinu er líklega Grjótásel sem nefnt er í sóknarlýsingu Þorvaldar Ásgeirssonar (1874). Puriðarstaðadsá hefur sennilega heitið Grjótá að fornu eins og nefnt er í Þjóðsögum Sigfúsar, og Grjótárdrag sem er beint framhald dalsins, er því til

frekari stuðnings og hefur dalurinn þá hugsanlega dregið nafn af ánni. Nefna má einnig að Viðivellir áttu selför á Pórisstaði í Hrafnkelsdal.

Glúma (Glúmsstaðadalsá) rennur í fallegu gili með fossum og flúðum og víða eru vel grónir hvammar með ánni. Dalurinn er allur þverskorinn af djúpum grafningum. Við Glúmsstaðasel er heit laug (33°C) sem er upphlaðin. Samkvæmt Sveinbirni Rafnssyni (1990) eru þarna byggðaminjar sem ná aftur undir landnám. Þegar Hrafnkelsdalur byggist upp á 18. öld var áður búið að reyna að byggja upp í Glúmsstaðadal en frumbyggjar í Hrafnkelsdal fengu að nota viði úr bæjarhúsum á Glúmsstaðaseli.

Eftir Puriðarstaðadal rennur Pura (Puriðarstaðadalsá) í alldjúpu gili. Felufossar eru innan til á dalnum. Fyrr var aðeins einn foss í felum og nafnið þá í eintölu en síðar bættist annar

Mynd 2: Þúsundvatnalandið á Vesturöræfum, séð í SA. Fífuleiruvatn neðst til hægri, þá Vatnsalda, Ljósalykkjuflói og Sauðaflói (ofantil í miðju). Innan hans eru Sauðá og Fit. Sauðahnjúkar og Þjófa-hnjúkar til vinstri.

Ljósm. SGP. júlí 1999.

Skarphéðinn G. Þórisson líffræðingur starfar hjá Náttúrustofu Austurlands.

Páll Pálsson er fræðimaður frá Aðalbóli í Hrafnkelsdal.

Af Herjólfri að Egilsstöðum

Svo segja munnmæli að Herjólfur yngri yrði missáttur við jökuldælinga og vægi hann menn fyrir þeim og hlytist það mest af landaþrætu. Varð þó komið á sættum með þeim en mótt skyldu þeir eiga fram úr Hrafnkelsdal á Vesturöræfum þar sem Tunga heitir. Skyldu hvorir hafa niu menn auch sín til fundarins. Herjólfur hafði niu menn heiman, suma ófríalsa. Riðu þeir vestur á Tungu og sleptu hestum á gras í mýrdragri austanvert við Tunguna. Voru Jökuldælar þá enn eigi komnir og biðu hinir þeirra. En er leið á dag sáu þeir Herjólfur til Jökuldæla og voru tíu hestarnir. En er þá bar að þeim Herjólfri þá sáu þeir að svik voru við höfð því tví- og þrímennt var hverjum hesti. Var þar kominn Eiríkur orri og sumir segja Hákon og höfðu valið lið. Þeir veittu þeim Herjólfri þegar atgöngu. Varð hinn harðasti bardagi því Herjólfur var hinn mesti kappi. En hér fór sem oftar að enginn má við margnum og jafnan er ódrjúg til drengskaparins hin ófríalsa ættin. Flýðu þrælar Herjólfss en hinir menn hans félle. Sóttu sumir eftir þrælunum og vógu þá þar nokkrum austar út frá Snæfelli, þar sem síðan heitir Þrælaháls, og er sinn varði yfir hverjum þeirra. Herjólfur varðist þeim lengi dags en fíll þar þó að lokum. Er hann þar heygður við dragið ásamt öðrum þeim er félle. Heitir þar nú Herjólfshaugur og Herjólfssdrag. Það er suðvestur frá dys Einars er Hrafnkell vó. (Þjóðsögur Sigfúsar Sigfussonar, 2. útg., VI, 62-63).

Mynd 1 (titilmýnd):
Horft til Snæfells yfir
Búrfellsflóa.
Ljósm. HHg. 2000.

Mynd 3: Puriðarstaðadalur. Grjót-lækir neðst til vinstri, Hátunga til hægri. Efst sér í Snæfell og Hnjúka.
Ljósm. SCP. 2000.

við. Skessukatlar í flúðum rétt ofan við gamla fossinn var orsókin að nýrri brúar- og fossmyndun, en bráðlega rofnar sú steinbrú alveg í sundur og þá lýkur feluleiknum (PP, 1985).

Drög – Tunga (Tungur)

Á milli Þuriðarstaða- og Glúmsstaðadals heitir *Tunga*, ein af tungunum á Vesturöræfum, sem á fyrri tið hefur borið Herjólfssnafn og nær allt innundir *Sauðá*. Innan til er hún á milli *Syðradrags* annars vegar en *Grjótár-* og *Herjólfssraga* hins vegar.

Sá hluti tungunnar sem er á milli fyrrnefndra dala nefnist *Hátunga*. Er hún ofan til lítt grónir meler fyrir utan myrlenda lægð sem kallast *Tungudrag*. Á milli draganna er tittnefnd *Tunga*, vel gróin, myrlend mjög og flóum þakin. Á Tungunni austanverðri, gegnt Grjótá, eru þrír áberandi hólar á fornum jökulgarði, sem líka sést vel í Dragamótum og á Búrfellsöldu, enda kenndur við hana og kallaður *Búrfellsgarður* (*Búrfellsstig*) af jarðfræðingum. Einn af þessum hólum hefur verið kallaður *Einarsvarða* eða *Einarsdys*, sem líklega kemur til af því að menn hafa haldið að á þessum grjótnafnslóðum væri að finna *Grjóttiegel* sselið sem nefnt er í Hrafnkelssögu.

Á dögum Hrafnkeluhöfundar hefur Einarsvarða verið talin í miðaftanstað frá einhverju seli í Hrafnkelsdal.

Glúmsstaðadalur klofnar í Vestara- og Syðradrag og þar nefnist *Dragamót* sem drögin koma saman. Tungan sem myndast á milli draganna er trúlega ein af Herjólfstungum. Á henni utantil er melhæð kölluð *Dragaalda*. Þar í Syðradragi heitir *Pröng*. Vesturdrag (*Vesturdrag*) er stutt og grynnist ört og dagar uppi í víðlendum flóum sem kallast *Búrfellsflói* í örnefnalýsingu. Syðradragið er drjúgur dalur sem klofnar syðst um tungu sem ef til vill er sú í miðið af Herjólfstungum (*Mið-Tunga* eða *Litla-Tunga*). Til þess gæti bent nafnmyndin Vesturdrag. Hinrar tvær hafi verið skilgreindar sem *Austari-Tunga* og *Vestari-Tunga*. Þessi Litla- eða Miðtunga er mjög grýtt en frá henni til suðvesturs gengur mólendisjaðar sem tengir hana við *Kofaöldu*. *Sauðaflói* (*Sauðárfloí*), hundrað-tjarnaland, er á milli umræddrar tungu og Sauðár.

Vesturhlíð Syðradrags nefnist *Dragháls* (PP) frá Dragaöldu og inn fyrir *Hálsvörður* (sem eru tvær). Hálsinn fjarar út þegar dregur að *Ljósalykkjuflóa*. Flóinn er forarblaut lægð vaxin tjarnarstör og er á milli Litlutungu og Kofaöldu annars vegar, en *Vestur-* eða *Vatnsöldu* hins vegar. Vestan Kofaöldu er *Kofaflói* og í honum vatn sem

SAGA EINARS Í HRAFNKELSSÖGU

Hrafnkell ræður Einar Þorbjörnsson frá Hóli sem var gengt Adalbóli sem smala en tekur fram ..., „En varnað býð ég þér á einum hlut. Eg vil aldrei að þú komir á bak honum [Freyfaxa] hversu mikil nauðsyn sem þér er á, því að eg hefi þar allmikið um mælt að þeim manni skal eg að bana verða er honum riður.“ Einar er með sauði Hrafnkels að Grjóttiegelsseli en týnir þremur tigum og fer að leita þeirra..., „Nú tekur hann hestinn [Freyfaxa] ...og riður upp hjá Grjótgáli til jöklar og vestur með jöklum þar sem Jöklusá fellur undan þeim, svo ofan með ánni til Reykjases. ...Einar reið Freyfaxa allt frá eldingu til miðs aftans.“ Þetta endar náttúrlega með ósköpum. „Þá hljóp hann [Hrafnkell] af baki og hjó til Einars. Hann fékk þegar bana. ...En hann lét færa Einar vestur á hjallann frá selinu og reisti vörðu hjá dysinni. Þetta er kölluð Einarsvarða síðan. Hér er haldinn miður aftann frá selinu.“ (*Hrafnkels saga i útgátu Svart á hvitu*).

Mynd 4: Horft inn Tungu yfir innanverðum Glúmsstaðadal. Dragamót efst til hægri.

Vinstra megin á myndinni glittir í Þuriðarstaðadalasá og Hnjúka. Tungudrag í forgrunni.

Ljósm. SGP. 2000.

Skarphéðinn G. Þórisson og Páll Leifsson kölluð „Skeifuvatn“ í hreindýraleiðöngrum sínum um 1980, vegna lögunar þess. Ógrynni tjarna er í flestum flóum og eru þær hring- eða sporöskjulaga, eflaust margar hverjar leifar rústa (desja/dysja). Þær eru yfirleitt kögraðar tjarnastör og klófifu. Tjarnastörin er ríkjandi í blautstu flóunum en hengistarar- og brokflóar taka við þar sem vatnsstaðan er lægri.

SLÓÐIR: Í Dragamótum eru slóðamót hjá grjót-miklum jökulgarði (fyr nefndum). Önnur slóðin liggar til austurs, yfir Syðradragkvísl og upp á Tungu, út eftir henni og ofan á melana norðan undir Hátungunni, þar sem hún greinst. Liggur önnur ofan í Þuriðarstaðadal, gegnt Grjótlækjum, en hin norður á brúnir Glúmsstaðadals, á móts við Glúmsstaðasel. Hin leiðin kallast Vesturöræfslóð og liggur inn Dragaoðlu og Dragháls, en beygir til vesturs hjá Fremri-Hálsvörðu og stefnir í átt að Vatnsöldu (Vesturöldu), liggur svo inn með oldunni og yfir suðurhorn hennar og þaðan um mólendi og mýrar að Kofalæk, en sunnan hans um Kofa-öldu að Sauðakofa (Sauðarkofa) við Sauðá. Framhald þessarar slóðar er af oldunni austur að Snæfelli, og fer hún tvisvar yfir Sauðá hjá Sauðárkrók, og er efta vaðið skammt frá þar sem lækurinn úr Herjólfssdragri kemur í ána. Síðan liggur leiðin upp Sauðahnjúkshlíðina í skarðið á milli Miðhnjúks og Sauðahnjúka og þaðan í Snæfell.

Háls

Háls heitir vestasti hluti Vesturöræfa frá Sandfelli og inn að Sauðá. Þetta er hlíðin frá Jöklu upp að hásléttu Vesturöræfa í um 650 m h.y.s. Ef stíflað yrði við Fremri-Kárahnjúk hyrfi Hálsinn í lónið (*Háslón*). Það sem setur einna mestan svip á Hálsinn eru sethjallar við Jöklu. Saga þeirra er rakin á öðrum stað í þessu riti. Stór hluti hlíðarinnar er þurrt mólendi með stinnastör og krækilyngi sem áberandi tegundum. Töluvvert er einnig af grávíði og er hann einna mest áberandi á víðiflesjum neðantil í Hálsinum. Viða eru hálfdeigjur og mýrarhöll í Hálsi, en þó einkum á milli Klapparlækjar og Kofalækjar. Kornsúra er hér algeng en í hana sækir heiðagæsin mikil og fingurstórar holur sjást viða þar sem fuglinn

Mynd 5: Dæmigert tjarnaland á Vesturöræfum. Hreindýr á beit milli tjarnanna.

Ljósm. SGP.

Mynd 6: Horft inn Efsta-Dal frá Sauðá á Brúardöllum. Austan Jöku er Hálsinn og Horn blasir við á miðri mynd og Lindabunga vinstra megin. Sauðafell efst til hægri á móts við Lindur. Ljósm. SGP.

hefur rifið upp plöntuna til að ná forðarót hennar.

Stungið hefur verið upp á (HG) að nefna dalinn innan Kárahnjúka *Efsta-Dalí* samræmi við Út-, Mið- og Efra- (*Jökul*)*Dal*. Hálsinn er þá austurhlíð þess dals. Ysti hluti Hálsins er þver-skorinn af lækjaviljum og hefur verið lagt til að kalla hann *Lækjahlíð* (HHg). Niður þessa hlíð renna þrír lækir „sem koma innan og ofan af „Lindabungu“, og falla í grunnum giljum. Þá hef ég nefnt „Flöskuleki“, eftir flösku sem þar fannst“ (Helgi Hallgrímsson 2001). Lindabunga (PP) er utan við *Lindaflóa* sem liggar vestan undir Hálsöldu. Neðan við Lækjahlíðina innantil er bugur á Jöku og þar innan við breiður og fallega gróinn dalbotn. Um 1,5 km innar er stór og áberandi sethjalli sem liggar þvert á dalinn og nær að Jöku, sem krókbeygir fyrir

hann. Hjallinn er nefndur *Horn*. Beggja vegna Jöku frá ósi Sauðár (á *Brúardöllum*) og inn að Horni eru berghraukar á gilbarminum sem kallaðir hafa verið *Kleggjar* og innst í þeim eru þrír smáskútar nefndir *Gluggahellar*. Þessi nýnefni eru tekin úr riti Helga Hallgrímss. (2001).

Frá Horni inn að svokölluðum *Réttarbala* er allbrött gróin hlíð þar sem malarhjallarnir hafa grafið í burtu og rennur lækur niður með hjallanum sem réttin stendur á, sem kalla mætti „Réttarlæk“ enda var réttin upphaflega í lækjargilinu.

Í *Lindum* (Syðri-Lindum) er hús sem þangað var dregið á snjó 1979 til handa rannsóknarmönnum. Hefur það verið kallað *Lindakofi*. Í barði stutt ofan við hann er laug og undir barðinu var líttill gígur úr kísil sem heitt vatn (um 35°C) bullaði upp úr, kölluð *Mundlaug* (*Bæjarlaug* (Helgi Torfason, 1989)). Hún hefur verið skemmd er reynt var að stífla frárennsli hennar. Í lauginni, sem HT kallar *Baðker*, geta 3-4 auðveldlega setið og þægilegt er að hafa skúringaföt til taks við Mundlaugina til að skola gruggið úr lauginni af sér áður en menn þurrka sér.

Aðalbælingar ráku saman fé til rúnings í girðingu á Réttarbalanum en það er nú aftagt.

JÖKULSÁRFOSS

Pálmi Hannesson (1958) lýsir fossi í ritgerð um ferð um Brúaröræfi 1933 sem var út undir þar sem Tröllagilslækurinn rennur í Jöku að vestanverðu. Fossinn hvarf á 7. tug síðustu aldar. Nú er nýr foss kominn í ljós innan við Syðri-Lindur og er hann að verða um 3 m hárr. Þetta er eini fossinn í Jöku frá upptökum til ósa. Það gæti þó breyst á næstu árum þar sem foss er byrjaður að myndast út af eyrinni í Hálsi rétt framan við Klapparlæk.

Mynd 7: Páll Leifsson í Baðkerinu í maí 1983. Ljósm. SGP.

Beggja vegna réttartorfunnar renna lækir ofan úr Lindaflóa. Utan í balanum spretta fram lindir (*Ytri-Lindur*) þar sem þreyttir og skítugir Aðalbælingar skoluðu sig eftir að hafa farið í Baðkerið. Áður en lengra er haldið skulum við grípa niður í frásögn Gunnars Sigurðssonar á Egilsstöðum í Fljótsdal frá fyrri hluta síðustu aldar.

Margar fagrar sýnir hef ég séð á Fljótsdalsöræfum. Þetta var að sumarlagi fyrir 25-30 árum. Vorum við að smala til rúnings á Vesturöræfum. Vorum staddir suðvestur af Kárahnjúkum. Var dálitið skuggsýnt um lágnættið, þótt loft væri ekki mjög þungbúið. Voru hreindýr á beit, kýr með kálfa, skammt frá, sem aðeins heyrðist í, en sást ekki. Svo létti yfir i norðurátt við sjóndeildarhringinn. Allt í einu birtist sólin í skarði milli Kárahnjúkanna, eldrauð, en hnjkarnir virtust kolsvartir við himinn til beggja hliða. Allt í einu varð allt gullroðið. Hreindýrin komu nú í ljós, gullroðin, og með ýmsum litbrigðum. En aldrei hef ég orðið hrifnari af dýrð öræfanna en í þetta sinn. Óskaði ég þess að geta átt þessa mynd og sýnt öðrum. Sjálfur geymi ég þessa mynd í huga mínum og gleymi henni aldrei.

Niður í gegnum Hálsinn framan við Lindur renna þrír lækir sem upptök eiga í votlendinu uppi á hásléttunni. Yst er *Lindalækur* sem kemur úr *Grænadragi* og rennur í Jöklu stutt innan Linda í djúpu gili sem hann hefur grafið í hjallana. Nokkrum innar er *Klapparlækur* sem á upptök í flóum fyrir norðan *Fifuleiruvatn* sem er stærsta vatnið á Vesturöræfum og er norðan undir öldu þeirri sem hefur verið kölluð Vesturalda (*HG*) eða Vatnsalda (*PP*). Innstur þessara þriggja lækja er *Kofalækur* sem á uppruna sinn í Ljósalykkjuflóa og Koflóa og rennur í Jöklu skammt þar frá sem *Kringilsá* sameinast henni. Slóð liggr af Kárahnjúkaslöð inn á Hálsöldu og þaðan niður að Lindum. Síðari hlutinn er aðeins fær jeppum.

Innan við Klapparlæk víkkar Efsti-Dalur og Hálshlíðin myndar stóran sveig. Um 1 km innan við lækinn er stór eyri í Jöklu og upp af henni er *Eyrarhvammur* (*PP*). Sethjallarnir eru hér frekar lágir miðað við hjallana utar. Efstu hjallarnir undir hlíðinni við Kofalæk eru kallaðir

Pallar (*PP*), en neðan þeirra er tölувart undirlendi með þrepum, þ.e. lágum en misháum sethjöllum. Utan við fyrrnefnda eyri er flúð í Jöklu sem einhvern tíma í framtíðinni verður vonandi að fossi. Innan við Sauðá hverfa sethjallarnir, en þar hefur framhlaup jökulsins 1890 sorfið þá niður. Þá náiði jökullinn rétt út fyrir ós Sauðár og flæmdi hana úr farvegi sínum niðri á sléttunni.

Innan Sauðár – Fit – Maríutungur

Innan Sauðár, fyrir vestan Sauðahnjúka er mikið votlendi sem *Fit* nefnist. Fyrir innan *Fit* eru *Háöldur* tvær, *Vestari-* og *Syðri-*, og er land þar mun þurrara. Næst Jöklu eru gróðurlitlir melar og klappir sem *Litlahraun* heitir er gæti verið sama og *Fitjahraun* sem nefnt er í frásögn Þorvarðar Kjerúlf læknis af framhlaupi Brúarjöklus 1890. Litla-Sauðá á m.a. upptök sín í dældinni á milli Háaldna en rennur síðan í vestur og í Jöklu stutt innan Sauðár. Skammt suðvestan Vestari-Háöldu eru *Töðuhraukar*, nokkur hundruð metra langur jökulgarður

Mynd 8: Innsti hluti Efsta-Dals, séð í suður. Eyrarhvammur og Pallar til vinstrí. Sethjallar utan við Kringilsá til hægri. Ljósm. SGP. sept. 2000.

Mynd 9: Séð til vesturs yfir Kofaflóa og Skeifuvatn. Kofalækur til hægri. Sér í mynni Kringilsárgils handan Jöklu.
Ljós. SPG. 2000.

frá framskriði jökulsins 1890. Fyrir innan Jökulkvísl birtist annar jökulgarður, stuttur hraukur, sem heitir *Útigönguhnaus*. Samkvæmt Sigurði Þórarinssyni (1964) er hann leifar jökulgarðs frá 1810.

Eitt sinn fóru Hrafnkelsdælingar með hross til hagagöngu í Útigönguhnaus. Þegar þeirra var vitjað, þá var gras allt uppurið, töglan búin og holdin líka (*sögn Sigvarðar Péturssonar á Brú*).

Vorið 2000 voru heiðagæsahreiður talin á Vesturöræfum og fundust 833 hreiður, svo fullyrða má að þau hafi ekki verið undir 1000 það vorið. Í Útigönguhnausi voru 41 hreiður og 81 í Töðuhraukum. Við Sauðá voru 96 hreiður, þar af eitt uppi á hesthúsini við Sauðakofa, við Jöklu innan Sandfells 179 og utan við Sandfell 45 hreiður. Á Glúmsstaðadal voru 293 hreiður og 167 á Þuriðarstaðadal. Þar fyrir utan fundust allmögur hreiður dreifð um öræfin.

Samkvæmt Pórhalli Björgvinssyni frá Þorgerðarstöðum, sem fyrrum lá á grenjum á Vesturöræfum, fannst fyrsta heiðagæsahreiðrið við Sauðá árið 1963 og var það á hesthúsini við kofann. Hann minnist þess einnig að um 1970 hafi tófa eytt 43 hreiðum við Sauðá.

Vorið 1981 gekk Skarphéðinn frá Sauðakofa upp með Sauðá til að telja gæsahreiður. Fljótlega kom hann að þar sem lamb lá í hreiðri en órólegt gæsapar ekki fjarri. Lambið fældist og spruttu þá upp fjórir gæsaungar sem eltu lambið þrátt fyrir hávær og örvæntingarfull köll foreldranna.

Fitjahnjúksflói er á milli Syðri-Háoldu og *Fitjahnjúks*. Alllangt innan Fitjahnjúks við jökulröndina er *Hnúta*, en *Jökulkvísl* kemur undan jöklínnum vestan undir henni. Í skýrslu Hjörleifs Guttormssonar o.fl. (1981) segir um rennsli Jökulkvíslar:

Fellur kvíslin síðan á flúðum með þungum nið um Litlahraun vestur í Jöklu. Sameinast aðalkvíslin nú Jöklu um 600 m innan Sauðár, en árið 1956 (fyrir hlaup Brúarjökuls) voru ármótin rúnum 3 km innar.

Upp úr 1980 fór Jökulkvíslin aftur í sinn gamla farveg, sem er alldjúpt gil, þar sem hún fellur í stríðum strengjum með fossum og flúðum vestur í Jöklu.

Innan Jökulkvíslar á móts við Töðuhrauka heitir *Sporður* og þar inn af *Nýjahraun* sem líklega er það sama og nefnt er *Vesturöræfahraun* í sóknarlýsingu Þorvaldar Ásgeirssonar 1874. „Par er nokkurt graslendi en eigi hefur það verið notað til upprekstrar“ segir í sömu heimild.

Rústir (desjar/dysjar) finnast á nokkrum stöðum á Vesturöræfum en einna stærstar eru þær syðst á Fitinni rétt norðan við Töðuhrauka. Þar sem mikið er um tjarnir á Vesturöræfum, sem eru eflaust leifar rústa, hafa þær verið algengar áður fyrr á kuldatímabilum. Nokkuð var um nýmyndaðar rústir innst og austast á öræfunum um 1980 (*Hjörleifur Guttormsson o.fl., 1981*).

Páll J. Kjerúlf skrifar um göngur á Vesturöræfum 1898. Þar talar hann um Ytri- og Innri-Sauðá. Jökulkvíslin rann þá í Sauðá (Ytri-Sauðá) en Litla-Sauðá (Innri-Sauðá) rann í Jökulkvíslina skammt utan við Töðuhrauka sem þar eru nefndir í fyrsta sinn. Ritgerð Páls er birt á bls. 80-82 í þessu hefti.

Páll furðaði sig á því að silungar voru í Litlu-Sauðá. Árið 1979 sá Skarphéðinn nokkrar bröndur í lækjum vestan við Fitjahnjúk. Enginn fiskur fannst með rafveiði í Sauðá, Desjará, Grjótá né Hölkna við leit sumarið 2000 (*Hilmar Malmquist o.fl., 2001*). Þess er þó getið að sagnir séu um bleikju í lækjum og tjörnum á Vesturöræfum. Í fornþréfi frá 1552 eru nefndar veiðar fugla og fiska frá staðnum (Valþjófsstað) í þessu fyrrgreinda landi

„millum Jökulsár og Snæfells fram undir jökul og í utanverðan Hrafnkelsdalsenda en ytra.“

Í formála að grein Þorvarðar Kjerúlfss, sem var endurrentuð í Jöklum 1962, segir Halldór Stefánsson að *Fitjakofí* innan Sauðár hafi horfið undir jökul. Engar aðrar prentaðar heimildir eru til um tilvist hans (HHg, 1999).

Sandar og Hnjúkar

Eins og fyrr segir liggja austurmörk Vesturöræfa við Hölkna og síðan um Snæfell og Þjófahnjúka á vatnaskilum fram í jökul (sjá kort). *Sandar* heitir landið vestan Snæfells að veststu hnijúkaröðinni: *Sauðahnjúkum* (vestari og syðri), *Miðhnjúk* og *Grjótárhnjúk*. Á milli Sauðahnjúkanna heitir *Sauðaklauf*. Sandarnir utan Sauðár eru kallaðir *Útsandar* en innan árinnar *Framsandar* (PP). Landið hér er í um 800 m h.y.s. en hásléttan vestan hnijúkanna, sem fyrr er fjallað um, í um 650 m h.y.s. Snæfellsskáli Ferðafélags Fljótsdalshéraðs stendur við Snæfellsrætur.

Slöð liggur þaðan inn að jöklum, inn með *Langahnjúk* og *Ketilhnjúk* og þaðan upp á *Bjálfafell* vestan *Litla-Snæfells*. Þaðan er gott útsýni yfir syðri hluta Vesturöræfa. Önnur slöð liggur frá skálanum vestur á Vestari-Sauðahnjúk og á hana kemur slöðin frá Sauðakofa. Allir sem leggja leið sína í Snæfellsskála á sumrin ættu að aka vestur á hnijúka en þar opnast gott útsýni yfir Vesturöræfi og til Brúardala.

Af Vestari-Sauðahnjúk sjást syðst tilkomumikil *Kverkfjöllin*, á mörkum Brúar- og Dyngjujökuls, og í fjarska sér í *Kistufell*. Utar sjást *Trölladyngja*, *Dyngjufjöll*, *Kollóttadyngja* og *Herðubreið* en í norðri blasa við *Kára-*

¹ Langihnjúkur í Örnefnalýsingu en Páll Pálsson leggur til að kalla hann Miðhnjúk þar sem annar Langihnjúkur er skammt frá (tæpum 5 km suðaustur).

Mynd 10: Útigönguhaus fyrir innan Jökulkvísl.

Ljósmynd. SGP. 7. júlí 1997.

hnijúkar, *Búrfell* og *Eiríksstaðahneflar*. Eru þá aðeins helstu fjöllin talin. Í júlí er nær öruggt að sjá frá Sauðahnjúknum stórar hjarðir af hreindýrum vestan í hnijúkaröðinni eða úti á sléttu Vesturöræfannu.

Stuttu fyrir utan Snæfellsskála er fell sem nefnt er *Tíutíu* eftir hæð sinni og þar utan við eru *Grábergs-hnjúkar* tveir, Vestari og Austari. Spöl norður af þeim er *Geldærhnjúkur*. Grjótá á upptök sín í norðvesturhlíðum Snæfells, í svonefndum *Grjótárbotnum*, og rennur þaðan út samsíða Grjótárhnjúk og Grjótárhnjúkshala, en beygir í vestur utan halans og rennur þar niður í drög *Puríðarstaðadals*. Snotur foss er í ánni á þessum slóðum.

Grjótlækir falla niður á Puríðarstaðadal úr vel gróinn lægð sem *Lækjaskál* (PP) nefnist og er á milli *Fremra-Kálfafells* og *Urgs*. Sú hæð er annaðhvort nefnd *Grenis-alda* eða *Háalda* í örnefnalýsingu. Suðaustan í *Urg* er gróðurlendi sem nú ber heitið *Fyrirristutorfur* (PP).

Mynd 11: Jökulkvísl þar sem hún beygir innan og neðan Töðuhrauka og fellur ofan í gil. Innan hennar er Sporður en utan og vestan er Litla-Hraun.

Ljósmynd. SGP 2001.

FARVEGUR JÖKULKVÍSLAR

Þegar Brúarjökull hljóp veturni 1963-1964 fór hann yfir farveg Jökulkvíslar með þeim afleiðingum að hún rann þá út með Töðuhraukum og yfir Litlahraun til Jöklum. Á 11. mynd sést þessi farvegur hennar greinilega til hægri.

Við jökulhlaup 1890 hraktist Jökulkvíslin ennþá lengra til norðurs, og rann þá um tíma í Sauðá neðst, þar sem hún gróf sér um 100 m langt þvergil, sem nú stendur þurr og kallast *Purragil*. Af lýsingu Páls Kjerúlf (bls. 80) má ráða að kvíslin hafi runnið þar 1898.

Hugleiðingar um nöfn

Elsta heimild sem nú er kunn um nafnið Vesturöræfi er byggingarbréf Jóns fríksa Andréssonar fyrir jörðinni Vaðbrekku í Hrafnkelsdal dagssett 24. sept. 1824. Þar er Jóni ásamt bón danum á Aðalbóli uppálagt að leita árlega grenja „á sokölluðum Vesturöræfum“.

Í „Lýsingu á norðurhluta Múlasýslu“ frá 1745, eftir Þorstein sýslumann Sigurðsson á Víðivöllum í Fljótsdal, eru nefndar *Maríutungur* og *Herjólfstungur* á þessum slóðum. Þessi tvö nöfn gætu hafa tekið yfir stóran hluta afréttarinnar og hefur þá kannski tilkast að tala um að reka „í Tungurnar“, eins og nefnt er í vitnisburðarbréfi 1491 um lambarekstur frá Skriðu í Fljótsdal í land Valþjófsstaðakirkju. Í samkynja heimildum frá 1517 og 1552 kemur í ljós að það var í Maríutungur sem rekstrarítkið gilti frá Skriðu, en ekki í aðrar Tungur á umræddu svæði. Hugsanlega hefur öll spildan milli Sauðár og jökuls heitið Maríutungur og ef til vill skipst í Ytri- og Innri-Tungur um Jökulkvísl (Innri-Sauðá), en Fitjanöfnin hafi með tímanum útrýmt því á Ytri-Tungunum, nema syðst, þar sem það lafir ennþá. Örnefnin *Herjólfshaugur* eða *-hóll* (-hólar) og *Herjólfssdrag* benda til að landið norðan Sauðár, frá Hnjúkum og vestur undir Háls, hafi í heild kallast *Herjólfstungur* ef treysta má fleirtölurðmynd heimildarinnar. Á dögum Sigfúsar þjóðsagnasafnara virðist Herjólfstungnanafnið vera fallið í gleymsku en Sigfús fór í göngur á Vesturöræfi þegar

hann var vinnumaður á Egilsstöðum í Fljótsdal. Í áður nefndum vitnisburðum frá 16. öld er þetta land kallað „nýrðri öræfi“ eða *Norðuröræfi*, svo vera má að Vesturöræfanafnið sé ekki mjög gamalt.

Í „Sóknalýsingu“ Þorvaldar Ásgeirssonar í Hofteigi 1874 er sagt að landið milli Sauðár og Jökulkvíslar kallist Fit. Í þeiri heimild er ekki minnst á Maríutungur. Í örnefnalýsingu segir svo: „Landið suður af Sauðárkrók suður að Töðuhraukum og Vestari Háoldu heitir Fit“. Fitjahnjúkur vitnar líklega um það að fyrrum hafi nafnið verið viðtækara. Háoldur (Hátungur?) deila landinu nokkuð í two afmarkaða hluta og gæti þá hugsast að nafnið hafi skipst um þær í Neðri- og Efri-Fit eða Fitjar.

Í ferðabók Sveins Pálssonar (1945) er sagt að Maríutungur heiti vestan við Jökulkvísl og var farið þangað til grasa fyrrum. Aðalheimildarmaður Sveins um lands-hætti á þessum slóðum var Fljótsdælingurinn Pétur sonur Brynjólfss fjórðungslæknis á Brekku. „Hestar ganga hér af allan veturninn í Maríutungum“ segir í Ferðabók Eggerts og Bjarna (1974). Í örnefnalýsingu eru Maríutungur talðar beggja megin Jökulkvíslar.

Skammstafanir í greininni:

HG: Hjörleifur Guttormsson
HHg: Helgi Hallgrímsson
JS: Jörgen Sigurðsson
PP: Páll Pálsson

Helstu heimildir:

- Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson, 1974: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar*, um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757. Steindór Steindórsson frá Hlöðum íslenzkaði árið 1942. Þjóðhátiðarútgáfa 1974, 1. bindi. Bókaútgáfan Órn og Örygur hf.
- Gunnar Sigurðsson, Jónas Pétursson skráði. Úr handritasafni hans í Héraðsskjalasafni Austfirðinga.
- Halldór Stefánsson. Formáli að grein Þorvarðar Kjerúlfss í Jökli 1962.
- Helgi Hallgrímsson, 2001: Samantekt um gangnakofa á Fljótsdalsarárettum. *Múlaping* 26. hefti. Egilstaðir.
- Helgi Hallgrímsson, 2000: *Náttúrumæraskrá og náttúrulysing Fljótsdalshéraðs*. Handrit, 185 bls.
- Helgi Hallgrímsson, 2001: *Gengið með Gljáfrunum miklu*. Lýsing gönguleiða meðfram Hafravammagljúfrum og Dímmugljúfrum á Jökuldal. NAUST og Félag um verndun hálandis Austurlands. Egilstaðir 2001.
- Helgi Torfason, 1989: *Jarðhitarannsóknir í Hrafnkelsdal og innanverðum Jökuldal*. Orkustofnun.
- Hilmar J. Malmquist o.fl., 2001: *Vatnalifríki á virkjanaslóð*. Áhrif fyrirhugaðrar Kárahnjúkavirkjunar ásamt Laugfellssveitu, Bessastaðaárveitu, Jökulsárvíetu, Hafursárvíetu og Hraunaveitu á vistfraði vatnakerfa. Unnið fyrir Náttúrufræðistofnun Íslands og Landsvirkjun (LV-2001/025), Reykjavík.
- Hjörleifur Guttormsson (ritstj.), 1981: *Náttúrfarskönnun á virkjunarsvæði Jökulsárlíði í Fljótsdal og Jökulsárlíði*. Orkustofnun, OS81002/VOD02. 271 bls + myndir.
- Hjörleifur Guttormsson, 1987: *Norð-Austurland – hálandi og eyðibyggðir*. Árbók Ferðafél. Ísl. 1987.
- Hrafnkels saga. *Íslendinga sögur og þættir*, síðara bindi, bls. 1397-1416. Svart á hvítu, Reykjavík 1987.
- Íslenzkt fornþrófusafn 12. bindi bls. 379-380.
- Jörgen Sigurðsson: *Örnefnaskrá Vesturöræfa. Örnefnastofnun*.
- Kristbjörn Egilsson og Skarphéðinn Þórisson, 1983: *Áhrif fyrirhugaðra virkjana á Austurlandi á hreindýr og beitilönd þeirra*. Orkustofnun, OS-83074/VOD-08. 65 bls.
- Páll Kjerúlf Jónsson, 2001: Í göngum á Vesturöræfum 1898. Úr skólaritgerð í Búnaðarskólanum á Eiðum 1900-1901. *Glettingur* 11 (2-3):80-82.
- Páll Pálsson, 1985: Um steinboga og trébrýr á Jökulsá á Dal. *Ungmennafélag Jökuldæla*, bls. 70-90. Egilstaðir.
- Pálmi Hannesson, 1958: *Á Brúaröræfum. Griðland hreindýranna*. Frá óbyggðum, bls. 159-173. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík. (Upphaflega birt í *Hraknningar* og *heiðavegir* 1950).
- Sigfús Sigfusson, 1982-1993: *Íslenskar þjóðsögur og sagnir VI*, 62-63. 2. útgáfa. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- Sigurður Þórarinsson, 1964: On the age of the terminal moraines of Brúarjökull and Hálsjökull. A tephrochronological study. *Jökull*, 14: 67-75.
- Sveinbjörn Rafnsson, 1990: Byggðaleifar í Hrafnkelsdal og á Brúardólum. *Rithins íslenska fornleifafélags I*. Reykjavík 1990.
- Sveinn Pálsson, 1945: *Ferðabók*. Dagbækur og ritgerðir 1791-1797 og Jöklarit ið. Jón Eyþórsson bjó til prentunar. Reykjavík.
- Þorsteinn Sigurðsson, 2001: Lýsing á norðurhluta Múlasýslu 1745. Indriði Gíslason þýddi, *Múlaping* 28. hefti. Egilstaðir.
- Þorvaldur Ásgeirsson, 2000: Hofteigsprestakall 1874. I: *Múlasýslur, sýslu- og söknalysingar Hins íslenska bokmenntafélags*. Finnur N. Karlsson, Indriði Gíslason og Páll Pálsson sáum um útgáfuna. Sögufélag og Örnefnastofnun Íslands. Reykjavík 2000.
- Þorvarður Kjerúlf, 1962: *Vatnajökull hlaupinn*. *Jökull*, 12: 47-48.

